

ШЫН

№ 24
(18144)

2012 чылдың
март 1,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүн эгелээн

Интеллектуал-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Чазак Даргазының ажил-албаны

«МРСК ХОЛДИНГ» ТЫВА РЕСПУБЛИКАГА ДЕТКИМЧЕНИ КӨРГҮЗЕР

2012 чылдың февраль 27-де Кызыл Орайга «МРСК холдинг» биле Тыва Республиканың Чазак электринин идегелдиг идирилгазын боттандыраарының болгаш тиилсиз девискээринге хереглекчилерни четкилеринче кожарының талазы-биле байдалдарны тургузарының дугайында Дугуржулга чарганнар. Документиге «МРСК холдинг» чигине директору Николай Швец биле Тываның Чазак электринин Шолбан Кара-оол салганнар.

Дугуржулга республиканың энергетика инфраструктурасын четкилеринче, регионунуң социал-экономика шаккын хөгжүлдөө, а ол ышкаш хереглекчилерниң төлөвир сагылга-чурумун идирилче угланган. Ылаңгыя чиги күчүзүнүң чедишпейн чоруун болдурбазының, электри хандырылганының идегелдиг чоруун быжыглаарының, хереглекчилерниң технологиялар тургузарының аргаларны тур-

гузарының, энергия камналыгының болгаш энергияның ажыктыын бедидериниң талазы-биле программаларны күүседир сорулгаларга тудуг, электри-четки объектилерин чаартыр болгаш эде дериниң талазы-биле хемчеглерниң даңзын кады күүседириниң дугайында талалар дугуржулганнар.

«Электри-четки организация-

ларын техниктиг эде дериниң болгаш тударының, электри энергиязының дамчыдылганының экономика талазы-биле үндезилетинген тарифтерин доктаадып тургузарының талазы-биле ажылдары-биле Тыва Республиканың

Чазак-биле дугуржул тургаш кылыры «МРСК холдингге» онза чугула болуп турар» — деп, Николай Швец чугаалаан. Регионунуң энергетикасында кол айтырылганының бирээзи болуп турар хереглекчилерниң талазындан

төлөвир баар чоруктарны шиитпирлээр талазы-биле көргүскен деткимчези дээш Тыва Республиканың Чазакка өөрүп четтиргенин «МРСК холдинг» илергейлеп турар дээрзин ол дыңнаткан.

«Тываэнерго» ААН-ниң хереглекчилериниң электри хандырылганын идегелдиг болгаш үзүктел чок боттандыраары, регион бюджетинче компанияны киирип турар үндүрүлгелерин көвүдедиринге идиг бээрин Дугуржулгага дүүштүр күүседирин «МРСК холдинг» хүлээнген. Ол ышкаш электри-четки инфраструктурасын чаартырының талазы-биле хемчеглерниң күүселдезиниң дугайында отчетту Тыва Республиканың Чазакка квартал санында киирерин, а ол ышкаш «Тываэнерго» ААН-ниң чаа объектилерин чаңгыс аай национал электри четкизинге каттыштырар талазы-биле ажылдарны кылырын база хүлээнген.

«МРСК холдинг» ААН-ниң парлалга албаны.

Селектор хуралдан

ЧЕР ШИМЧЭЭШКИНИНИҢ УРЖУКТАРЫН ШИНЧИЛЕП ТУРАР

Февраль 28-те ТР-ниң Чазакка Даргазы Ш.Кара-оолдун удуртулганы-биле Тывага болган улуг чер шимчээшкининиң уржуктарын дарый чайладып, бирги ээлчегниң хемчеглериниң канчаар чоруп турарын сайгарып чугаалашкан селектор хурал болуп эрткен. Оон ажылынга онза байдалдарны чайладырының талазы-биле ТР-ниң Чазакка тургустунган комиссияның кежигүннери, аңгы-аңгы яамыларның, ведомстволарның удуртукчулары, муниципалдыг тургузулгаларның баштыңнары болгаш Россияның Онза байдалдар яамызының девискээр политиказының департаментиниң директору, генерал-полковник Юрий Ковалев, РФ-тиң ОБЯ-зының Сибирь регион төвүнүн начальниги Владимир Светельский баштаан бөлүк кээп киришкен.

Селектор хуралды ажыдып ТР-ниң Чазакка Даргазы Ш.Кара-оол РФ-тиң Чазакка Даргазы В.Путинниң айтылышы-биле чоруп турарын сайгарып чугаалашкан селектор хурал болуп эрткен. Оон ажылынга онза байдалдарны чайладырының талазы-биле ТР-ниң Чазакка тургустунган комиссияның кежигүннери, аңгы-аңгы яамыларның, ведомстволарның удуртукчулары, муниципалдыг тургузулгаларның баштыңнары болгаш Россияның Онза байдалдар яамызының девискээр политиказының департаментиниң директору, генерал-полковник Юрий Ковалев, РФ-тиң ОБЯ-зының Сибирь регион төвүнүн начальниги Владимир Светельский баштаан бөлүк кээп киришкен.

Жыңнарын, чылыг болгаш чылыг хандырылганының объектилерин хынамчалыг, бүрүнү-биле шинчиледип алырын база сүмөлзэн. А эң-не кол чүве — документилерни, шинчилээшкиннериниң актыларынче хынамча кичээнгейни углаарын база катап сагындырган. А ТР-ниң Сан-хөө яамызы бо хонуктарда Россияның Чазакка курлавыр фондузундан шилчип келир 400 млн. рубльдин чарыгдалын шын хуваап, сонгаарладып болбас, бирги ээлчегниң хемчеглеринче углаарын дааскан.

Февраль 26-ның хүнүнде республика девискээринде чарлат-

тыган «онза байдал» ам-даа хевээр. Баштайгы чер шимчээшкининиң соонда оон шала кошкак 28 силгишкен демдеглеттинген. Чогум социал объектилер, ажыл-агыйлар, бүдүрүлгелер, организациялар, чылыдылга-чылыг комплекзиниң объектилерин ажыл шагынын чуруму-биле ажылдап турар. Чүгле Мөңгүн-Тайга кожунда бөрүлөр кижилерге халдааннан аңгыда, санитар-эпидемиологтук байдал чогумчалыг, бүгү байдал контрольда дээрзин база чылыг-аннарга дыңнадып, чер шимчээшкининиң соонда бүгү күштү мөөңнөп, оперативтиг ажылдап эгелзэн албан черлеринге, комиссияга четтиргенин илереткен.

Селектор хуралдын үезинде чер шимчээшкининиң төвүнге таварышкан Каа-Хем кожунунуң база ол чоок-кавыда чыдар Кызыл, Бии-Хем кожуннарның база Кызыл хоорай мэриниң дыңнадылганын база дыңнаан. Кызыл кожунунуң төп эмнелгезиниң кол чем кылыр чери авариялыг байдалда болуп, ажылгалдан түр үеде үнген, дүрген дуза чедирер станцияның гаражында, Сукпак, Кур-Чер суурларның одалга черлеринде үрелишкеннер барын кожунуң чагырыкчызының оралакчызы дыңнаткан. «А чагырыкчынар кайыл?» — деп айтырарга: «Москваже сургакчылап чорупкан» — деп харыы бээр: «Кымдан чөпшээрел алга-

мыл? Бүдүн республикада онза байдалды чарлапканда, чону дээш дораан ээп келир эвеспе?! Мында сонгаарладып болбас ажылдар чоруп тур ышкажыл? Ол талазы-биле өске удуртукчулар база биллип алзын» — деп, шыңгыы сагындырыгны Дарга берди. Бии-Хем кожунунуң чагырыкчызы декабрь 27-де чер шимчээшкининден 21 оран-сава янзы-бүрү хемчээлдиг үрелишкеннерге таварышкан болза, ам оларның саны 29 четкенин, Малиновка деп черде черже ханы, элзэн улуг чарыктар тыптып келгенин илеткзэн. Каа-Хем кожун ийги улуг согушкунга таварышкан болгаш ында үрелишкеннер хөйү билдингир. Оон кырынга немей Мерген хем оларны «дүвүредип» турарын, боттарының күжү анаа четпейн турарын илеткээр, республиканың Баштыңы орук-транспорт черинден күштүг техника аймаа четкен бе деп айтыргаш, амдызында келбзэн деп харыы дыңнааш, берге үеде дүрген хөдөлүшкүн чок олурар яамыдан ажылды доп-дораан эгелээр кылдыр шыңгыы негелдени салган.

Оон Чазак Даргазы дараазында чүүлдерин саналдап киирген. Бирээде, республиканың чурттакчы чонунуң эң хөйү печка-биле одаар бажынарда чурттап турар болганындан чер шимчээшкининиң үезинде одалганың бо хевири хөйү-биле үрелгенин өг-бүлелер

дыңнадып турар. Ол кижилерниң угарлыг газ-биле хораннанып болурун, чуртталга секторунга өрт айылының тургустунарының улуг айылы-дыр, ынчангаш чондан кирген дыңнадылгаларны хынап, чаа печкаларны тударынга тус черниң чагыргалары база дузалажырын дилзэн.

Ийде, Россияның Онза байдалдар яамызындан эксперттер келген. Олар үрелип когараан бүгү объектилерни шинчилеп көрүп турар. Кандыг бажынарда чурттап болурул, кандыг бажынарны шуут хаарыл дзэн ышкаш шинчилелдер чоруп турар. Объект артып калбас кылдыр хыналдаже киирери-биле эштежилге черлери, чурттакчы чон дыңнадылгаларны киирерин база айткан.

Үште, Россияның энергетика сайыдының оралакчызы база Тывага чедип келген, амыдырал хандырылганың чугула адыры чылыг-дылга-энергетиканың объектилериниң байдалы-биле таныжып турар болганда база ОБЯ-ның эксперттеринге хынадыры-биле Ак-Довурактың, Хову-Аксының ЧЭТ-тери кандыг-даа чагылгар киирбзэннин шүгүмчүлзэн. Бо адырның объектилерин чурттакчы чонга ачы-дуза чедирериниң эң-не кол албан черлери болганда, эксперттерниң хыналдазын кылдыртып алырынга эң-не сонугалдыг болур ужурулг эвеспе деп айтырыгны база салган.

(Уланчызы 2-ги арында).

«Кандыг-бир ажил кыла бергенимде, ону ыяп-ла эң-не эки уре-түңнелдиг кылдыр доозарын кызыдар кижжи мен»
В. ПУТИН.

ТЫВА РЕСПУБЛИКА: В. Путинниң онза контролунда төлевилелдер

1. Кызыл—Курагино аразында демир-орук тудуу 2011 чылдың декабрь 19-та, В. Путин Кызылга кээп чорда, эгелээн. Ол чүгле Сибирь девискээринде эвес, а чуртта улуг тудугларның бирээзи болур. 2016 чылда ажылгалга кирир бо тудугнуң нийти чарыгалды 130 млрд. рубль болур.

2. Сөөлгү ийи айда Тывага болган улуг чер шимчээшкенини республикага улуг когаралды чедирген. Оң чедирген уржуктарын узуткаары-биле дарый ажылгаар 421 млн. рубльди республикаже бо хонуктарда шилчидер. Эргижирээн болгаш авариялыг байдалда бажыңнарда чурттап турар хамаатыларны көжүреринге 2,3 млрд. рубльди Тывага аңгы бээрин В. Путин база айыткан.

3. Кызыл хоорайга 300 МВт күштүг чаа чылыг-электрик станциясын тудар. Федералдыг Чаңгыс аай энергия системазы Кызыл — Чадаана аразында 3,8 млрд. рубль өртөктүг ЛЭП-тиң тудуунуң бирги участогун ажылгалга кириген, а 2012 чылда ону төндүр тудар.

4. Кызыл кожууннуң төвү Каа-Хем суурга культура болгаш спортчу оюн-тоглаа эрттирер чаа комплексти тудар. 7 муң көрүкчү кирер улуг ордуу 2014 чылда ажылгалга кирир.

5. Мурнуу Сибирь девискээринде, оң иштинде Тывада, ирбиш деп ховар амытан бар. Ирбиштиң санын көвүдөдир болгаш оң нийти байдалын эртемденнер эки шинчилеп көөрү-биле ону В.Путин бодунуң хайгааралыг арган. Ол эрткен чылын Саян-Шушенск заповеднигиниң чоогунда Калбак-Мээс деп черден туткан ирбишти көргөш, мойнунга электронуг мончар кедиргеш, салып чорудупкан.

ТӨЛЕПТИГ КАНДИДАТ ДЭЭШ

Өшкү-Саар Аракчаевна Ооржак, Мөңгүн-Тайга кожуунда «Мөген-Бүрен» КУБ-туң директору, В.Путинниң бүзүрөттирген кижизи:

— Бүгү назынымда көдээ ажил-агыйга бараан болуп келдим. Оң быжыг хөгжүлдээн, эрткен чүс чылдың 90 чылдарында хоозуралын-даа көрдүм. Ынчалза-даа маадырлыг көдээ ишчилериниң, республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының деткимче-биле дыка улуг ажилдар сөөлгү каш чылда кылып чоруттунган.

Көдээ ажил-агыйның саң-хоо-

биле деткимче-биле чылдан чылче күштелип оларынга кижжи оорувес аргажок. Чижээ, 2012 чылда көдээ ажил-агый адырынга республика бюджетинден 270 млн. рубльди көргөн. Оң иштинде 7 млн. рубльди уксаалыг малды өстүреринче

көргөнү өөрүнчүг. Аңгы-аңгы комплекзин деткирер аргазы оларны тускай программалар таварыштыр ландыраары болур. Аңгы-аңгы АҮК талазы-биле 3 тускай галыг программа респ. боттанып турар. Оларны чылдарда боттандыраары 1 млн. рубльди көргөн.

Бо көрдүнгөн акша чыл санында өзүлдегил өскерлеринге бүзүрээр чаңгаш көдээ ишчилериниң кандидатуразын бо ларда деткиринче кыйгы мен! Биске чүгле ажилгышынчы Президент херек

Марина Алимовна Чадамба, Кызылдың №1 школазында орус дыл болгаш литература башкызы:

— Соңгулдаларда бодунуң үнүмү В. Путин дээш бээр мен. Чүге дизе ол Россияның Президентизиниң, оң соонда Чазааның Даргазының албан-дужаалдарына ажилдап тургаш, чурттуң өөредилге адырын дыка деткээн. Ол

күрүне баштыңы турда-ла эгелээн «Өөредилге» национал төлөвилелдин ачызында муң-муң школалар өөредилге болгаш материал-техниктиг баазанын дыка чаартып экижиткен. Бүгү-ле школаларны Интернетке кошкан. Чүс-чүс башкылар күрүнениң шаңнал акшалары-биле боттарының чаа өөредилге программаларын ажилдап кылган.

Амгы үеде республикада «2011—2015 чылдарда Тыва Рес-

публикага өөредилге хөгжү деп тускай сорулгалыг программаны боттандырып турар лаларны өөредилгениң херекселдери-биле держиг улуг септелге ажилдарын эгелээн.

В.Путин башкыларны үнүм өстүргөн. Амгы үеде болгаш дээди школалары кыларының ажил төлө өстүрүлгө айтырыын көрдү. Улус өөредилгезиниң аңгы ажилдап чоруур эш-е В.Путин дээш, арга-дурга баштың дээш үннеривис деп кыйгырдым!

Николай Лазаренко, Туран хоорайның хүндүлүг хамаатызы:

— «Эттиң чаазы эки, эштиң эргизи эки» деп улустуң чугаазы бар. Ынчангаш биске эки билдингир Владимир Путин чурттуң Президентизинге соңгудар болза

эки. Мен аңаа бүзүрээр мен. Ол өске кордакчыларга бодаарга, күрүне хемчээлдиг боданып болгаш ажилдап шыдаар кижжи. Бистиң кандидады-биле бүгү регионнарның хөгжүлдэзи, бүгү хамаатыларның менди-чаагай чоруу сагыш чоадып турар.

Ол Президентиге бир дугаар соңгудуп турда Россия, оң иштинде Тыва кандыг байдалга турганын сактып көрүнер даан:

бистер дөгеревис күрүне бир дөмей өре-ширеге турдус. Акша-шалың чыгар иштинде үнмейн, бүдүр хагынып турган.

Амгы үеде бичии суу даа, улуг хоорайларда-а жыйнаары хөйү-биле туду Чаа техника көвүдээн. Келир үезин планнап турар В. Путин Президентиге сорулгал алза, чурт, а ынчал кээр база улам ынай хөгжүүр.

(Халас үндөзүнүнге та)

ЧЕР ШИМЧЭЭШКИНИНИҢ УРЖУКТАРЫН ШИНЧИЛЕП ТУРАР

(Төмчүзү. Эгези 1-ги арымда).

Россияның Онза байдалдар яамызының Тыва Республика талазы-биле кол эргелелиниң начальнигиниң хүлээлгезин күүседип турар А.А. Назаровтуң дыңнады-биле, бо удаада материал-техниктиг курлавырлар — орун-дожектер дээн ышкаш чүүлдер чедишпес болганын чугаалаан.

«Изиң шугумнуң» ийи телефону чурттакчы чондан келгилээн дыңнадыг-медээлериң шуптузунга харыылап шыдааан. 1870 телефон медээзи келген. Ынчал кээр, ам-даа немей телефоннар точкаларын тургузары чугула деп ол саналдаан. База бир кол чүүл — муниципалдыг тургузулганың, албан черлериниң, эрге-чагырганың удуртулгазы кол-кол документтерин болгаш саң-хоо курлавырын шыгжап-кадагаларының чер шимчээшкениниң улуг күштерин

шыдажыптар быжыг оран-савалыг болурунче кичээнгейни моон соңгаар углаарын сүмелзээн.

ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы — кадык камгала болгаш социал хөгжүлдө сайыды А.Дамба-Хуурак, бо адырда социал камгалалы кошкак категорияның хамаатылары — уруглар бажыңнарында чаштар, бажың-интернаттарның чурттакчылары, оларның аразында инвалидтер, угаан-медерели кошкак кижилер, назылап кырааннар, эмнелгелерде чыдар аарыг кижилер бар болгаш байдал чогумчалыг эвес дээрзин база дыңнаткан. Бажың-интернаттарың барык-ла хой кезин эрткен чүс чылдың дөртөн-бежен чылдарында туттунган болгаш ондактыг байдалда. Эмнелгелер, фельдшер-акушер пунктуларында база ындыг объектилер кирип турарын, оларның чижектерин адаан. Ол дээрже Авыйганның психоневрология

бажың-интернады, Хайыраканның бажың-интернады дээш, оон-даа өске оран-савалар-дыр.

Россияның Онза байдалдар яамызының девискээр политиказының департаментизиниң директору, генерал-полковник Юрий Ковалев чугаалашкан айтырыгга хамаарыштыр ажил-агыйжы сүмелерни база берген. Бирги ээлчегде, бүдүн хүн-дүн дургузунда ажилдап турар объектилерге кичээнгейни углаарын. Шак ындыг объектилерге чылыг, чырык алырының артык дөстери турар уjurлуг деп сагындырган. Ийде, берге байдалда аарыг кижилерни чыттырып хүлээп алыр көжүп чоруур эмнелге бар бе, деп айтыргаш, ону республиканың чазаа база Онза байдал яамызы-биле кады шийтпирлежирин аазаан. Үште, Москвадан база Красноярскиден келген эксперттерниң ажилын боттут, үре-

түңнелдиг ажылгаарын база катап сүмелзээн. «Келир кышка амдан эгелеп белеткенип эгелээр болгай, ынчангаш бүгү объектилерни хынадып алыры-биле чагыглардан кириңер. Оон башка, ам кыш келирге, туруп көрбээн берге-дээшкенин тургустунуп келзе, канчаарыл деп» — сагындырыгны бергени дыка чөптүг болду.

Оон аңгыда материалдыг болгаш саң-хоо курлавырларын быжыгларын база сүмелзээн. Ону чүгле республика чергелиг эвес, а муниципалитеттерге, албан черлеринге безин тургузуп алыры чугула деп чугаалаан.

Селектор хуралыга яамылардан, ведомстволардан, агентилелдерден, Кызыл хоорайның мэриязындан, кожуун чагыргаларындан дыка хөй чагыглар кирген. Чер-черлерде ажилдар уламчылавыншаан.

Айлаң МОНГУШ.

Тываның Камбаламы хелиң Тен: Цултим башкыны кожуннарга чон-б чолукшуур ЧУРУ!

Ай, хүнү. Баар чери.

Март 1
Тээли, Ак-Довурак — 12.00.

Март 2
Кызыл-Мажалык, Сүт-Хөл — 18.00

Март 3
Хандагайты, Чадаана — 18.00

Март 4
Чаа-Хол, Шагаан-Арыг — 18.00

Март 5
Хову-Аксы, Бай-Хаак — 18.00

Март 6
Туран, Сарыг-Сеп — 12.00.

Март 7
Эрзин, Самагалдай — 12.00.

"ШЫННЫН" *позитивная*

КӨСКҮ АЖЫЛ-ХЕРЭЭ ДЭЭШ...

В.В.Путин РФ-тиң Президентизинин албан-дужаалынче кандидатуразын бээринге чөпшээрешкеннге амка өөрзөн мен. Ам болур март 4-түн соңгулдаларына Путин дээш бадыйлаар мен. Көскү кылган ажил-ижи дээш соңгуурум ол.

Кандыг турган ийик че? Пенсия ай-айы-не үнмөстөз. Шалың бербестээн. Амыды-деңнели кудулаан. Ажил-агый сан-саа. Машина-техника көзүлбөстөз ын-берге үеде Путин Россия чуртун ийи-саада удурткаш, чуртувусту бүгү талазы-те турум байдалче үндүрүп эккелди ыш-кыл.

Шолбан Валерьевич Кара-оолду Путин Даргазына томуйлаан болгай. Тыва-Тыванын Даргазы Путинниң идегелин-кыдып, хүлээнген даалгазын эрестиг, чуртун бодабайн, күүседип турар-дыр. Чуртун олурарга, кайда-даа чеде берген боор. Улус-чон-биле аралашып, эп-чөптү чуртун, чугаалашкан, сүмөлөшкен боор.

Путин дарга Тывага каш-даа катап кел-ди. Ол Тывавыстың удуртукчузун ээ көрүп, он дилеглеринге кичээнгеилги болуп, аныяк-даргавысты үнелеп турарын көрүп тур бис. Тывада өске чурттардан студентилер-каа кээп өөренип турар апарган. Спорт-комплексери, бут бөмбүүнүн кылымал-шолдери, эштир бассейнер диге-ле, дарга-стың кылганы хой. Тываның бурунгаар-чуртун чонунун хей-аады бедээн. Удур-тукчустун бурунгаар көрүжүнүн ачызында-Тыва таптаашкындан үнген.

БҮЗҮРЕЛИВИС КҮШТҮГ

Амгы президент соңгулдалары Россия Федерациязының дөрт дугаар-жип турар президент соңгулдалары-деп билир мен. РФ-тиң баштайгы Пре-зиденти Б.Н.Ельцин соңгуттур-гаш, ийи хуусаада ажилдаан. 2000—2008 чылдарда В.В.Путин ийи хуусаада-улаштыр Президент албан-хүлээл-гезин күүсетти. Үшкү Президентиге А.Д.Медведев 2008 чылдың март 2-де соңгуттурган.

С. Шойгу «Сүбедей» спорт комплекзин туттуруп берди, өөрүп турар бис.

Шаг-шаандан бээр тыва кижилер чуртунун байлаан амыдыралына ажылгап чораан. Алдын-мөңгүнү-даа болбаазырадып, шевер кижилер оон каасталгаларны кылып ап чораан. Тываның бай-байлаан үндүр-соортүрү-биле демир-орук кылыр дей берди деп сестирлер бар-дыр.

Үрде шыгжаан эвээш эвес эртинге-байлак-Үүже бооп чеже чыдар, үнөзүн көрээл! Үндүр садар орук ам-на ажыттынар, Үлетпүрүн Тывавыска сайзырадыл — деп улам ырлаксаам-даа келир-дир.

«Энелер» ансамблиниң ыраажызы, 70 харлыг хоочун мен. Демир-орук Тывага кел-лир деп дыңнааш мен, бодум хуумда, аажок оордум. Ажил кылыр назылыг улус-чонга догум-дүр деп көрдүм. Онза-чараш Тыва-выстың овор-хевирин үрегдеп кааптары ол-дур деп мунгарап турарлар бар болза, ха-дыыр-сарыг, эм оъттар домей-ле үнүп келир-диксээм кээр-дир. Агы деп чаагай чыттыг-оът чоп үнмөс деп. Хой мал чир оът-сиген-үр-даа болбайн өзүп кээр-дир ийин. Кол-ла-чүве эртинге-байлактарны тывар-казар-ажылчын күш херек. Ажил чок чоруп турар-кижилеривис эмгежок-ла болгай, оларны ол-ажылче хаара тудар херек.

Март 4-те соңгулдаларга бир демниг кир-жип, В.В.Путин дээш бадыйлаалынар, чонум.

Лидия СААЯ,

Хоочуннар чөвүлелиниң кежигүнү.

Кызыл хоорай.

лер теле-дамчыдылгалардан, парлалгадан дорту-биле чугаалап турарын көрүп, номчуп турар бис. Ол чөптүг санал.

В.В.Путин Президентиге соңгуттурган-даа чылдарында, РФ-тиң Чазаан-даа дарга-лап тургаш, Россияны «көктүг дөң» кырынче-үндүр тыртып шыдаан баштыңчывыс-тыр. Өскелерден ол бир-ле дугаарында кижилер дээш сагыш салышкыны, кижилерге чоок-хамаарылгалы, чон-биле быжыг харылзаа-лы-биле ылгалып турар. Дөрт эфирге ужу-ражышкыннарга ол хамаатыларның албан-дужаалы хамаанчокка салган айтырылгарга-долу, тодаргай харыылары берип, чоннуң-хүндүткелин, бүзүрелин чаалап алган. Ол-сөглээн сөзүн ээлеп чаңчыккан дарга. Чижектерден кирип корейн. 2011 чылда-бюджет ажылдакчыларының шалынын 6,5 хуу, башкыларның шалынын 14 хуу өстүрген. Бо сорулгаларга 2012 чылда Тываның-бюджетинче 279 млн. рубльди немей-кирген. 2011 чылда пенсияны үш удаа-өстүрдү. 2012 чылдың февраль 1-де күш-ажыл пенсиязын 7 хуу өстүрген, а апрельде

2,4 хуу өстүрерин аазаан.

ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол-дун чоннуң мурнундан кириген дилег-чагыг-ларын кичээнгеилге ап, боттуг дузаны чеди-рип, Тывага чылда ийи катап кээп, чүү херег-леттинип турарын көрүп, дыңнап, дуза-дет-кимчени көргүзүп келди. Демир-орук тудуу-нун эгезин салып, мөңгүн өргенин В.В.Путин-демдектей кадааны тоогүлүг болуушкун-болган. Кызыл—Курагино демир-орук тудуу-ажылгалга кире бээр, 13 муң ажилчын-олуттар тургустуна бээр, хөмүр-дашты-үндүр соортуп сатканындан чыл санында-Тываның бюджетинче миллиард-миллиард-рубль кирип эгелээр. Ажыллатыммайн-чыдар казымал байлакты ажылгаары — Тываның социал-экономика-бурунгаар-хогжүлдөз, чоннуң чаагай амыдыралы-дыр.

РФ-тиң Президентизинге В.В. Путин-толептиг дээрзиниң барымдаалары-ла хой, ынчангаш В.В.Путин дээш бадыйлаар бис.

Оолак КАРА-САЛ,

ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы.
Чөөн-Хемчик кожуун.

ҮНҮВҮСТҮ БЭЭР БИС

1991 чылдың июнь 12-де Россия-ның бирги Президентизи Б.Н.Ельцин-соңгуттурду. Ол даргавыс ажилдап-турар үезинде бистин республика-выска кээп, чон-биле ужуражып, бис-тин байдалыны кончуг эки билип, дуза-деткимчени кылган болгай.

Тыва Республиканың девискээрин Кы-дыкы Сонгу чүктүн районнарына болгаш-оларга деңнештирген черлерге хамаарыш-тырар дугайында чарлыкка 1994 чылдың-майда ат салды. Борис Николаевич бистерге «Як-40»-ни, хой санныг УАЗ-тарны, Мөңге-Байыр Балчырга комбайны белекке бер-генин канчап уттур бис.

1999 чылдың декабрь 31-де бодунун-орнунга Россияның Президентизи кылдыр-В.В.Путини шилип, улуг харысалганы анаа-бүзүрөп дамчытты. Ол кончуг медресел-ди шилишкен дээрзин ам кым-даа билир. Март-айда ол Президент кылдыр соңгуттурду. Ийи хуусааның дургузунда баштайгы-Президентиниң даалгазын күүседип, бүзүрелин-шындыктырды. Чазак Даргазы албан-хүлээл-

гезин-даа күүседип тургаш, чоннуң хүн-дүткелин чаалап ал келди. В.В.Путинниң-дет-кимче-биле Тываның Баштыңы Ш.В.Кара-оол хой түннүг акша-хөреңгини федералдыг-бюджеттен ап, Тываның фронтучуларына, өскүс ажы-толдеринге чурттаар чаа оран-саваны, уругларга эштир бассейни, чаа-ШКОЛА (№ 8), «Сүбедей» спорт компле-кизин, Кызылда база Шагаан-Арыгды шы-выглыг стадионнары туттуруп, оруктарны-септеп, чаарткан. Путинниң, Шойгунун ачы-зында Чадаанага ам чаа спорт комплекзи-туттунар, Үстүү-Хүрээниң тудуу доостур.

Чуртувусту күштүг күрүне кылып, газ-база нефтини чөп ажылгап, сайгарып, чурттар аразында кады ажылдажылганы-быжыктырып, ажы-толүвүске аас-кежиктиг-амыдыралды магадылаары Президентиден-кончуг хамааржыр. Ынчангаш мерген-угаанныг, чаңгыс сөстүг, ат-алдары бедик-Владимир Путин дээш үнүвүстү бир дем-биле бээлинер, чонум.

Дамба КАРА-САЛ,
ИХЯ-ның хоочуну.

ЧҮГЕ БАЗА КЫМ ДЭЭШ СОҢГУУР МЕН?

Бо ийи айтырыгга харыылаар бетинде төөгүже бичин-хая көрнүптейн. Михаил Горбачевтун эде тургустунуушкун-дугайында хоозун чулчуруушкунун номчукчулар, ылаңгыя-улуг назылыг кижилер, кончуг эки сактып ор боор. Оон-үезинде арагалаашкынга удур демисел база чоруп турду. Тывалар тывызык-ла болгай. Сезен чылдарның төнчүзүнде-мынчаар ырлажып турдулар:

Кончуг эрни Горбачевту,
Холан баштыг кулугурну.
Хойлак оглу араганы
Хоруп-ла каан Горбачевту.

Тыва арага тип ижерин кайын-оруп шыдаарыл. Анаа хооредиг-ир ийин. Ындыг-даа болза кижилер-ниң шуурун-чылапчазын чуура-аап турганы шын. Тывалар хойт-аан ам-даа тикпишаан. Крымның-ампан бүдүрер виноградыг шол-ерин кыргып-хыдааны — кончуг-лут чидирг. Оон бээр шынарлыг-Советское шампанское»-ылбаастаан, оон ады-биле ам өске-лхсун үндүрер апарган.

Эң-не эгиттинмес чидирг —-чүлүг ССРЭ-ниң буурап дүшке-и. Оон түннелинде эвилелдешкен-еспубликалар хоорлуп чоруй-ардылар. Россияның экономика-ы хоозураан, шериг күчүзү сула-ан. Бо бүгү дээш Горбачев Гер-манияның, Англияның «маадыры»-парган. Чүге дээрге ол чурттар,-үгү Европа күчүлүг ССРЭ-ден-оргар, оон үнүн дыңнаар, поли-казын деткир турду. Шак-идыг күштүг күрүнени сандара-ып каарга, олар мактавайн кан-аар. Наполеон, Гитлер Россияга-ылча шаптырып алганын эки-илир бис. Россия Европаның

боскунда чыдып алган чидиг соок-биле домей. Ол «соокту», түр-даа-болза, ушта соптарга Европаның-«тыныжы» ажый берген. Ынчангаш-НАТО-нун шериглерин Чоон-талаже, Россияның кызыгаарынче-чоокшуладып эгелээ...

Россия сандарап турда, чурт-тун өнчү-хөреңгизин хуужудуп-эгелээ. РСФСР-ниң Чазак Дарга-зының оралакчызы, күрүнениң он-чү-хөреңги комитетиниң даргазы-Михаил Малей күрүнениң (чоннуң)-бүгү өнчүзүн чонга бүрүнү-биле-үлээр, хамааты бүрүзүнге оон-адын бижээн хуужудулга хуудуун-бээр деп шынчы, чончу хуужудул-ганы саналдаан. Чоннуң өнчүзү-ийи-чаңгыс казы кижилерниң хо-лунга кирбесин дээш садып бол-бас турган.

Ындыг-даа болза Президент-Б.Ельцин баштаан улуг эргелиглер-чоннуң эрге-ажыын камгалаан-шынчы хуужудулганы хоруп каан. АКШ-тын удуртулгалы Ельцинге-ийи-чаңгыс дүжүметтер байыдар-хуужудулганы майыын сүмөлээр-ге, бодал чок хүлээп алган. Бой-дустун байлаан болук байларга-үлээр кылдыр чөпшээрешкен. Чон-нун караа көскү, кулаа дыбыжы. Амгы үеде оорланыр, хээли алыр,

мегелээр чоруктарның бир чыл-дагааны мында. Ол үеде АКШ-тын-Президентизи Клинтон, сөөлзүр-дир Буш Ельцин-биле ужуражып, ону «Борька өңүк» деп көгүдүп, хой түннүг доллар-биле дузалаар-бис деп ыттан эртирип турду. Пре-зидент Ельцин «ССРЭ буступ дүш-тү» деп Клинтонче бир дугаарында-долгап турганына чарт медресел-диг кижилер бүзүрээри берге. А херек-кырында ол болган. Ыракка ыян-чыг, чоокка чованчыг. Ынчангаш-кезек када Ельцин Американың-«маадыры» апарган.

Кадык хөлчөк баксырай бээр-ге, Б.Ельцин эрге-чагырганы В.Путинге эки тура-биле хүлээди-п бергени дээш ону мактаар апаар. Ол үеде Россия аажок хоозураан, политиктиг тургузуу божаңнаан, эрге-чагыргазы хөлчөк кошкан, камгаланыр күчүзү харыксыраан, акша-шалың, пенсия дузаламчы-алыры бергедээн чурт турду. Оон-бээр он ажыг чылдар шуужуп эрте-берди. Бо аразында чурт бурун-гаар депши берди дээр болза, хоорем апаар. Ындыг-даа болза-чуртун экономика-тиг хоозуралы-чоорту экижи, политиктиг байда-лы чогулчуп, камгаланыр күчүзү-дыңзып эгеледи. Россия Барыын-чүккө сөгүрбестээн, бут кырынга-туруп алган, оон делегейге ат-алдары чоорту өзүп келди. Чазак-Даргазы Владимир Путин бүгү-Россияны, оон иштинде «торзун-Тывазын» амгы үениң депшилге-зинче идегелдиг баштап туру. Ол-Европаның, АКШ-тын чазак дар-

галары-биле дең эргелиг чугаала-жып келди. Ол дээрге Россияның-политиктиг деңизгүрү дедир эглип-орарының тодаргай херечизи-дээрзин билир апаар.

Барык тамыже кирер чыгай-берген чуртту дораан сегереди-тер аргажок. Сөөлгү он ажыг чыл-иштинде Россияда яды кижилер-ниң саны 2000 чылда 29 хуу турган-болза, ам 12 хуу апарган. Эконо-мика ханы кризиске таварышса-даа, чоннуң чылда ортумак орул-газы, акша-шалыңы 2000 чылда 17-муң рубль турганындан 2010 чылда-айда ортумаа-биле 21 муң рубль-болуп турар. Бо ортумак статис-тиктиг көргүзүг-дүр. Айда 5-6 муң-рубль шалыңныг ажилчынар ам-даа хой. Башкыларның, эмчилерниң-шалыңы өзүп, пенсия эвээш-биче-даа болза, өзүп келген.

Кадык камгалап база хире-шаа-биле сайзырап келген. Чижээ, Тываның медициназының техниктиг-дерилгезин экижидер дээш Топ-Чазак чылдың-на чүс-чүс сая-түннүг акшаны берип келген. Чүгле-республиканың №1 эмнелгезинге-2011 чылда 128 млн. рубль кор-дунген турган болза, ниитизи-биле-97 млн.497,1 муң рубльди шин-гээди алган. Тываның ооредилге, кадык камгалалының болгаш өске-даа адырларының акшаланды-рышкынын В. Путин баштаан-чазак барык долзуу-биле ханды-рып келген.

Амгы үеде Россия — делегей-ниң алдыгы чергезинде. Ам-даа-кылыр ажилдар эмгежок. Мен

Владимир Путинге долзуу-биле-бүзүрээр мен. Ол: «Төрзүн Тыва-выс кандыг тур?» — деп Тыва-Республиканың Чазааның Даргазы-Ш.Кара-оолдан айтырып турганын-дыңнааш, кижилер өөрүвөс аргажок. Тывага каш-даа чораан. Мээң-торзун хемим—Хемчик аксынга-балыктап, эштип-даа тургулаан. Ынчангаш оон-биле чаңгыс хемниң-суун ижи, балыын чип чордувус-дизимзе, улуг хооредиг эвес.

«Россияны — орустарга» деп-кыйгы — бир политиктиг «клоун-нун» сөстери. Орус чоннуң көвей-үннерин алыр дээш үндүрген бо-авыяас сөстөр өске кижилерниң-амы-тынынга четкен. Чүгле Моск-вага 300 ажыг азиаттар күчүлелге-таварышкан. Ындыг хоралыг по-литик та канчап дээди чагыргаже-чүткүп турар чүве, кайгамчык.

Канчап-даа кээрге Владимир-Путинден дээр, оон төлептиг кор-дакчы чок. Өскелери ону-мону кы-лыр мен деп аазап-ла турлар. «Даартагы чагдан бөгүнгү өкпе-дээр» деп бистин мерген өгбеле-ривис чагып каан. Оон-биле кады-бойдустун курлавырлары-биле-амыдыраар (чеден хуу) чоруктан-дарый адырлып, оода ол бүгүнү-болбаазырадып алгаш, саарлырын, бүдүрүлгениң чаа технологиязын-ажылгап, эртемни деткип, анаа-даянырын келир үениң Президен-тинге чагыыр ийик мен.

Монгуш БАЙЫР-ООЛ,

Тыва журналистиканың хоо-чуну.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТА

Тыва Республиканың күрүнө шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Аныяк салгалды өөредип-кижизидеринге ачы-хавыязы болгаш өөредилге адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың өөредилгезинин алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Тыва Республиканың Мөңгүн-Тайга кожуунунуң "Кызыл-Хая сумузунуң Мөген-Бүренниң ниити билиг ортумак школазы" муниципалдыг ниити өөредилгениң бюджет албан черинин эге класстар башкызы Екатерина Маскаваевна Хертекке тыпсыр.

Култура болгаш уран чүүлү хөгжүдеринге ачы-хавыязы дээш «Тыва Республиканың културазының алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Мөңгүн-Тайга кожуунунуң "Мугур-Аксы сумузунуң уругларның уран чүүл школазы" муниципалдыг ниити өөредилгениң бюджет албан черинин башкызы Анай-Хаак Очуровна Иргитке тыпсыр.

Мөңгүн-Тайга кожуунунуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге салыышкыны болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Тыва Республиканың Мөңгүн-Тайга кожуунунуң Каргы сумузунуң күрүнениң "Малчын"

унитарлыг бүдүрүлгезинин инженери Виктор Бини-оолович Сатты шаңнаар.

Тыва Республиканың кадык камгалалының "Мөңгүн-Тайганың төп кожуун эмнелгези" күрүнениң бюджет албан черинин терапевт эмчизи Марта Мойнак-ооловна Салчаакты шаңнаар.

Кызыл хоорай
2012 чылдың февраль 8
№ 36

Күрүнениң федералдыг «Тываның күрүнө университети» дээди профессионал өөредилгениң бюджет албан черинин ажылдакчыларын шаңнаарының дугайында

Дээди профессионал өөредилге системазына ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың өөредилгезинин алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты күш-култура кафедрасының эргелекчизи, педагогика эртемнеринин кандидаты Илья Кимович Шивит-Хууракка тыпсыр.

Дээди профессионал өөредилге системазына хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазаның

Даргазының Хүндүлел бижии-биле химия кафедрасының доцентизи, химия эртемнеринин кандидаты Шолбан Монгушович Арат-оолду, химия кафедрасының эргелекчизи, педагогика эртемнеринин кандидаты Лариса Лопсановна Кууларны шаңнаар.

Кызыл хоорай
2012 чылдың февраль 14
№ 39

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Г.Ф. Лисовскаяга тыпсырының дугайында

Республиканың күрүнө эрга-чагырга органның хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппаратының протокол болгаш документтер хандырылганың эргелекчизи килдис начальниги эргелекчизи начальнигинин оралакчызы Галина Федоровна Лисовскаяга тыпсыр.

Кызыл хоорай
2012 чылдың февраль 17
№ 40

Тыва Республиканың Чазаның

Даргазының Хүндүлел биле Шивалха Ринпи (Лопсанг Геле) шаңнаарының дугайында

Тыва Республикага шаңнаар сайзырадырынга улуг салыышкыны Тыва Республиканың Чазаның Хүндүлел бижии-биле философиязының доктору Ринпочени (Лопсанг Геле) шаңнаар.

Кызыл хоорай
2012 чылдың февраль 17
№ 41

«Тыва Республиканың артизи» хүндүлүг атты Ткачевка тыпсырының дугайында

Култура болгаш уран чүүлү чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты «Ят-Ха» бөлүктүн хөгжүмү гений Владимирович Ткачевка тыпсыр.

Кызыл хоорай
2012 чылдың февраль 17
№ 42

Тыва Республиканың Чазаның Ш. КАРА-ООЛ.

Хамаатыларны даштыкы өөредилге азы эртем организацияларына өөредиринге (стажировказынга) Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантыларын тургузарының дугайында

Тыва Республиканың кадр күчүзүн экижидер сорулга-биле Тыва Республиканың аныяк специалистерин, эртемденнерин болгаш аспирантыларын даштыкыга өөредир сорулга-биле доктаадырым болза:

1. 2012 чылдың январь 1-ден эгелеп тургузары болза:

специалистерни, аныяк эртемденнерни, аспирантыларны даштыкы өөредилге азы эртем организацияларына өөредиринге Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чыл санында тускайлаар бир 1000 муң рубль хемчээлдиг грантызын;

специалистерни, аныяк эртемденнерни, аспирантыларны даштыкы өөредилге азы эртем организацияларына стажировказынга Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чыл санында тускайлаар бир 300 муң рубль хемчээлдиг грантызын.

2. Дараазында чүүлдерни бадылаар: специалистерни, аныяк эртемденнерни, аспирантыларны даштыкы өөредилге азы эртем организацияларына өөредиринге Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантызының дугайында дүрүмнү;

специалистерни, аныяк эртемденнерни, аспирантыларны даштыкы өөредилге азы эртем организацияларына стажировказынга Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантызының дугайында дүрүмнү; специалистерни, аныяк эртемденнерни, аспирантыларны даштыкы өөредилге азы эртем организацияларына өөредиринге

(стажировказынга) Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантызын алыр кандидаттарны шилиринин талазы-биле республика комиссиязының дугайында дүрүмнү;

специалистерни, аныяк эртемденнерни, аспирантыларны даштыкы өөредилге азы эртем организацияларына өөредиринге (стажировказынга) Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантызын алыр кандидаттарны шилиринин талазы-биле республика комиссиязының составын.

3. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бо Чарлыктын 1 пунктузунга көрдүнгөн грантыларын специалистерге, аныяк эртемденнерге, аспирантыларга даштыкы өөредилге азы эртем организацияларына өөредиринге (стажировказынга) чаңгыс катап тыпсыр.

4. Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы Тыва Республиканың республика бюджетинин төлөвилелин тургузуп турар үедө бо Чарлыктын 1 пунктузун езуугаар Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантыларын тускайлаар акша-хорөңгини баш удур кирип алыр.

5. Бо Чарлык ону албан-езуу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2012 чылдың февраль 14
№ 37

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2012 чылдың февраль 14-те №37 Чарлык-биле бадылаттынган

Специалистерни, аныяк эртемденнерни, аспирантыларны даштыкы өөредилге азы эртем организацияларына өөредиринге Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантызының дугайында дүрүм

1. Ниити чүүлдер

1.1. Специалистерни, аныяк эртемденнерни, аспирантыларны даштыкы өөредилге азы эртем организацияларына өөредиринге Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантызын (моон сонгаар-грант дээр) Тыва Республиканың Чазаның Даргазы тургузар, ол тус-тус болур болгаш специалистерни, аныяк эртемденнерни, аспирантыларны даштыкы өөредилге азы эртем организацияларына өөредиринге (стажировказынга) Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантызын алыр кандидаттарны шилиринин талазы-биле республика комиссиязының (моон сонгаар-республика комиссиязы дээр) шилиринге үндөзүлөп, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чыл санында айттышкынын езуугаар тыпсыр.

1.2. Грант алырының конкурс шилилге-

зинге Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының дараазында хамаатыларын кириер:

- профессионал өөредилге албан черлеринин 40 хар чедир назылыг, дээди профессионал эртемниг, дараазында чаңгыс (азы элээн каш) темаларының аайы-биле эртем ажылдарын кылып турар педагогика ажылдакчыларын;

өөредилгенин, өөредилге чорудулгазын башкаарының, социал болгаш гуманитарлыг эртемнеринин чаа технологияларының; чурттарның, регионнарның экономиказының, социал-экономиктиг хөгжүлдезинин; агроулетпүр комплекзинин эртем болгаш технологтуг хандырылганының;

экологияның, айыыл чок чоруктун; архитектураның, тудуг болгаш тудуг материалдарының;

- эртем-шинчилел ажылдарын боттандырып турар аныяк эртемденнеринин (40 хар чедир назылыг эртем докторларының, 35 хар чедир эртем кандидаттарының), 35 хар чедир аспирантыларын дараазында чаңгыс (азы элээн каш) темалар аайы-биле:

Тыва Республиканың чурттакчы чонунун ортумак назыны, амыдыралының шынары болгаш кадыкшылы;

өөредилгени, өөредилге чорудулгазын болгаш гуманитарлыг эртемнерин эргелеп-башкаарының чаа технологиялары;

чурттарның, регионнарның экономиказы, социал-экономиктиг хөгжүлдези;

агроулетпүр комплекзинин эртем болгаш технологтуг хандырылганы;

чаа материалдар, технологиялар, херекселдер, машиналар болгаш дериг-херекселдер;

экология, айыыл чок чорук;

ажыктыг казымалдарны тывары, металлургия болгаш энергетика;

чиник болгаш аш-чем үлетпүрү;

транспорт, транспорт инфраструктуразы болгаш аргыштырылганың чурттар аразының оруктары;

архитектура, тудуг болгаш тудуг материалдары.

1.3. Грант алыры-биле конкуруска киржир күзөлдиг кижилер даштыкы өөредилге азы эртем организациязының негелдезинге дүгжүп турар деңгелге даштыкы дылды билер ужурулгу.

2. Грант алыр дээш конкурс шилилгезинге киржири-биле кириер документтеринин даңзызы

2.1. Грант алыр дээш конкурс шилилгезинге киржири-биле билдиришкин ээзи Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажың 1"б", 2 каът, эртем, инновациялар болгаш мурнады хөгжүдөр "Өөредилге" национал төлөвилелди күүседир талазы-биле килдис деп адреске конкурс комиссиязынга дараазында документтерни кириер:

бо Дүрүмнүн №1 капсырылганында майык езуугаар билдиришкенин;

бо Дүрүмнүн №2 капсырылганында майык езуугаар билдиришкин ээзинин долдурганы анкетаны;

3"4 хемчээлдиг ак-кара өңнүг фото-чорук (2 сан);

Россия Федерациязының паспортунун бүгү арыннарының бадыткаан хоолгазын; билдиришкин ээзинин даштыкы паспортунун бүгү арыннарының бадыткаан хоолгазын;

дээди профессионал өөредилге албан черин доосканының дугайында дипломунун бадыткаан хоолгазын;

эртем чадазын тывысканының дугайында (ол бар болза) бадыткап турар документи-ниң хоолгазын;

профессионал өөредилге албан черинде билдиришкин ээзинин ажылдап турарын ба-

дыткап турар (профессионал өөр албан черлеринин педагогика ажылдарында) ажылдаар черинден шыгаша билдиришкин ээзинин аспирантыларын өөренип турарын (аспирантыларды билдиришкин киргенде) бадыткап турарының;

белеткелди, эде белеткелди стажировканы эрттирер деп турарының; дилын хүлээп ап турар эртем болгаш дилге организациязының даштыкы нип турарларга дыл белеткелдин делеринин деңгелин билдин турар стандарт делегей сертификатын, а ол ышкаш эргежөөр апарганда, чамдык даштыкы университетинин магистратуразында кире-гежөөк чугула делегейинин академик дарт сертификатының хоолгазын; даштыкы өөредилге азы эртем организациязының билдиришкин ээзи дири-биле хүлээп алыр сорулгазының; йында магадылал чагааны азы керешак ол өөредилге азы эртем организацияга тодаргай угланышкыны биле өөрениринин эргежөөк чугула бадыткап турары, ол ышкаш бодунуң ажылдаарына болгаш Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинин бээринге чедип алган эртемни азы азының аргаларын айткан, бо Дүрүмнүн капсырылганында дүүштүр билдир ээзинин өмүнээзинден барым чагааны;

chedip алган билиглерин (дуржу ажылгаары-биле өөредилгени доосонда Тыва Республикаже ээл келиринин талазы-биле оон хүлээлгезин бо Дүрүмнүн №4 капсырылганында магадылалдыг хүлээлгезин.

2.2. Бо Дүрүмнүн 2.1 пунктузунда тынган документтерни грант тыпсыр конкурс шилилгезин эгелээнинин дугайында "Тувинская правда" болгаш "Шын" нарга чарлалды албан-езуу-биле парнын соонда 30 хонуктун дургузунда.

2.3. Бо Дүрүмнүн 2.1 пунктузунда тынган документтерни кириер билдиришкин ээзи оларны кириеринин хуу-хажыткан болза, грант тыпсырының шилилгезинге киржиринче ону кириер.

3. Грант алырынга конкурс шилилгезинин чурumu

3.1. Тыва Республиканың Өөр албан эртем яамызы (моон сонгаар дээр) чыл санында октябрь 1-ге чедир тыпсыр дээш конкурс шилилгезин эгелээнинин дугайында чарлалды яамының езузунун сайтызынга кириер, а ол "Тувинская правда" болгаш "Шын" нарга парладар.

3.2. Грант тыпсырының талазы-биле конкурс шилилгезин киржикчилеринин кы-ажылдарын дараазында чүүлдерни ба-

ЧААРТЫЛГАЛАР ЧҮГЕ ЭККЭЭРИЛ?

Чурттуң девискээринге балыктаарының дугайында дүрүмнерже чаа чурумнарны кириген төлөвилелдерни ажилдап кылгаш, оларны сайгарып, өөренип көөрү-биле Күрүне Думазынга хүлээткен. Бо талазы-биле балык тывыжында ажилдап турар улуг, биче албан черлери база сонургалдыг бөдүүн балыкчыларның үзел-бодалдары аңгылажып, удурланышкак айтырыгларны тургузуп турар. Тыва Республикада балыктаашкынга сонургалдыг кижилер хөй, ынчангаш Тываның балык ажил-агыйының ниити ажил-чорудулгазын сонургавышаан, чаа дүрүмнерге тус черде хамаарыштыр байдал кандыгыл дээн айтырыглар-биле Тывада суг биокурлавырының хыналда болгаш хайгаарал эргелелиниң килдис даргазы Владимир Чылбакович Ондар-биле чугаалаштывыс.

— Владимир Чылбакович, эрткен 2011 чылда силерниң албан чериниң кылып чоруткан ажил-ниини база ооң түңнелдериниң дугайында чугаалап көрүңерем.

— 2011 чылда үстүнде эргелел черивистиң удуртулганының деткимчези-биле республиканың эрге-чагырга черлери, хой-ниити-биле демнежип тургаш, планнап турган сорулгаларывысты чедип ап, элээн чединишкенин ажилдадывыс. Отчеттуг үе дургузунда бистиң инспекторларывыс ниитизи-биле 198 рейдилерни чоргускан, 26 балык тудар бригадаларны хынаан, хоойлу негелделерин хажытканының дугайында 751 административтиг протоколдарны тургускан, 10 эрге-дужаалдыгларны, 2 юридиктиг кижилерни, 778 хамаатыларны торгаалга онаан. Ниитизи-биле 880200 рубльге торгаал салдынган, ооң иштинден 573300 рубль күрүнеге эгиттинген, суг биокурлавырынга чедирген когарал дээш 70610 рубльге негелде кириген. 497 балык тудар янзы-бүрү херекселдерни, 80 транспорт хевирлерни, шуптузу 2200 метр хемчээлдиг 434 ээлери илсертинмээн четкилерни хавырган. Бо сан-чурагай 2010 чылдың көргүзүлгенинге деңнээрге, 1,5 катап өскенин демдегледип каайн.

Бо хүнде бистиң килдисте мээң-биле кады 9 инспектор ажилдап турар. 1 машина, 1 резина хе-

мелиг бис, ол дээрге нормативтерге шуут дүүшпес. Республиканың девискээринде балыктап болур 6730 көлдер, 2000 хемнер бар, ол хире хемчээлдиг суг курлавырлыг девискээрге норматив езугаар 20-ден эвээш эвэс инспекторлар ажилдаар ужурлуг, а бисте чүгле 8 инспектор бар деп чугааладым. Ырак-узак, орукчири берге девискээрлерге чедип, хыналда ажилдарын чорудары аажок нарын-даа болза, бистиң ажилдакчыларывыс уйгу-дыш чок, дүн-хүн дивейн, хүлээлгелерин күүседип турар. Мону барымдаалап кады ажилдап турар эш-өөрүмге четтиргенимни илередир кижидир мен.

— Балыктаарының дугайында хоойлу же кириер өскерилгелерниң бөдүүн, сонургалдыг, спортчу балыкчыларның сеткилсагыжын дүвүредип турарын массалыг информация чепсектерин таварыштыр-даа, балыкчыларның чугаазындан-даа хөйү-биле дыңнап, көрүп турар болгай бис. Ооң дугайында чүнү чугаалаар силер, Владимир Чылбакович?

— Ийс, ол шын айтырыг-дыр. Ооң тоогүзү мындыг. Балыктаарының болгаш сугнуң биокурлавырларын камгалаарының дугайында 2004 чылдың №166 дугаарлыг Федералдыг хоойлузу бар. Хоойлу же Россияның Росрыболовство ямызының ажилдап кыл-

ганы өскерилгелер, немелделер кириер төлөвилелинде саналдар езугаар бөдүүн балыкчылар сыырткыш-биле балыктаар черлерин ол чаа хоойлу езугаар конкурс-аукционче үндүрүптерге, ону шыырак хөрөңгитеннер тиилеп алгаш, көвей, эки шынарлыг балыктыг көлдери, сугларны шлагбаум-биле дуглап алгаш, аңаа моон соңгаар чүгле өртекитг балыктаар черлер кылгаш турупкан. Маңаа Россияның бөдүүн балыкчылары удурланып, митингилер, акцияларны эрттирип турганын билдир бис. Ынчаарга Россияның Президентизи Д.А. Медведев конкурс-аукционну соксаткаш, ооң мурнунда эрткен конкурстарның түңнелдерин күш чок кылгаш, бөдүүн балыкчыларга аңгы, тускай хоойлу чогаадып кылырын дааскан. Ам бо хүнде ол хоойлу ажилдап кылдынган болгаш Күрүне Думазының депутаттарының хүлээп алырын манап турар. Ол хоойлу бөдүүн балыкчыларның бүгү эргелерин, күзелдерин илередир ужурлуг дээрзин барымдаалап, РФ-тиң Чазак Даргазы Владимир Путин балыкчыларның төлээлери-биле база Балык талазы-биле Федералдыг агентилелдин удуртукчузу-биле ийи катап журажылганы эрттирген. Ужуражылганың түңнелинде Чазак Даргазы балыкчыларның үзел-бодалдары-биле чөпшээржи, өртекитг балыктаашкын деп чүүл бөдүүн балыкчыларга турбас ужурлуг дээн. Айтырыгны РФ-тиң Президентизи Дмитрий Медведев хууда хайгааралынга алгаш, бөдүүн балыкчының талазынче шийтирилери бир ай дургузунда хүлээп алырын негээн. Моон түңнелинде балыктаашкыны чөпшээрээн суг объектилеринге сонургалдыг, спортчу балыктаары халас болур ужурлуг, а балык бүдүрүлгелеринге чөпшээрел квота езугаар болуру билдингир. Удавас үнүп келир хоойлуда онзагай чүүл бир кижиниң хүнде сыырткыш-биле тудар балыкның хемчээлин деңзи азы кудурук саны-биле кызыгаарлаар, эрги хоойлуга кызыгаар чок турган

болгай, чеже-даа балыкты тудуп болур. Оон өске тускай чөпшээрел чок четки-биле балык тудары хоруглуг. Садыгларга чүгле юридиктиг эргелиг кижилерге четки савдар, бөдүүн сонургалдыг балыкчы ону садып ап шыдавас.

— Балыктаашкынга сонургалдыг бөдүүн-даа, юридиктиг-даа кижилерниң эргелерин хажытпайн, таарымчалыг хоойлуну хүлээп алыры күзенчиг-дир, ындыг болзун деп идегеп каайн. Владимир Чылбакович, хөй санныг балыкчыларның ынак балыктаар суг девискээрлериниң бирээзи Чагытай хол болгай. Эрги дүрүмнерде карышкактар уржуундан бо хөлге балыктаан кижилер торгаалга онаажып турар. Моон дугайында база тайылбырдан кылып көрүңерем.

— Чагытай хол — тускай камгалалда девискээр, ынчангаш ол холдун камгалалын бистиң килдистиң инспекторлары база республиканың тускай камгалалдыг черлер дирекциязының инспекторлары-биле деңге чорудуп турар бис. Бөдүүн балыкчыларга чугаалап каар чүүл мындыг: ооң суундан суг болгаш пелядь балыктарны сыырткыш-биле-даа тудары хоруглуг. Ооң дугайында «Барыын-

АВТОРДАН: балыктаашкын талазы-биле хоойлу же кириер өскерилгелерни бодаарга, эки-даа, бичии чедимчи талалары бар ышкаш. Ынчалза-даа чаа хоойлу-дүрүмнү тускай хоойлу-дүрүмнү ооң херек кырында боттандырышкынының үезин эвэс айтырыглар тургустунары билдингир. Чаңгыс талала болду бе? Мээң амы-хууда бодалым-дыр ийин.

Азияна ТАУ чугаала

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруу.

«Шынның» почтазындан

«ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ АДА БОЛУРУ: ЭР КӨРҮШ»

ТР-ниң Хөй-ниити палатазының, дайынның, күш-ажылдың, чепсектиг күштер болгаш эрге-хоойлу камгалаар органнарның хоочуннарының Бүгү-россияның хөй-ниити организациязының Тывада регионал салбырының 2011 чылдың ноябрь 18-те ТР-ниң Чазаның деткимчези-биле эрттирген «Харыыс-салгалыг ада болуру: эр көрүш» деп бирги республика чергелиг адалар шуулганының киржикчилери амгы үениң ниитилелинде эр кижиниң туружу, ажы-толдун болгаш аныяктарның кижизидилгези, ада кижиниң өг-бүлөгө ролю, аргалаашкын айтыры, суурларны деткири болгаш оон-даа өске хөйну дүвүредип турар айтырыгларны сайгарып чугаалашкан.

Бо шуулганга үндезилеп, Хандагайты суурда социал төп чери кожунда адаларны чыып, тургучку хуралды эрттирген. Хуралды социал төптүн даргазы Ч.Б. Адыгжы ажыткаш, кожун чагыргазының даргазы Сергей Дашоолович Кууларга сөстү берген. Ол хуралда адаларның, ылаңгыя аныяк адаларның, хөйү-биле чыыл-

ганын, оларның идепкейин онзалап демдеглээн. Амыдырал-чуртта-лада бар чедер-четпестерни мынчаар демни-биле сайгарып, ону эдип алыр дээш чогуур хемчеглерни алырын, ажы-толдун кижизидилгезинче кол кичээлгейни углаарын адаларга С.Д. Куулар чагаан. Хандагайты суурга аңгы-аңгы чылдарда кодээ Совет даргалап чорашкан М.Б. Сат, Д.К. Баазан база амгы дарга С.К. Тюлюш ажыт-чажыт чок чугааны кылганар. Эң ылаңгыя ипотека системазы, эр кижилерге амыл айтырыгыга хамаарыштыр ажыктыг чүүлдерни база билип алганнар.

Республикага болуп эрткен бирги адалар шуулганының киржикчизи, уран чүүл школазының башкызы А.Т. Комбу ооң канчаар эрткенниң дугайында солун факт-барымдааларны айтып тура, ажыктыг саналды берген. Социал төптүн ажилдакчылары мындыг ажилды чорудары-биле баш удур эки белеткенген деп демдеглевес аргажок. Ханаларда адаларга тураскааткан үлегер домактарны бижээн, психолог башкы Д.М.

Күскел-оолдун ойнаткан оюннары чыышты улам солун болдурган. Хандагайты ортумак школазында адалар комитетиниң даргазы Ч.Э. Ондар «Тулган эр», «Чоннуң оглу», «Эрниң эрзизи» деп аттарны ада кижиниң сүлдезин бедидери-биле тыпсып турза чүл деп саналды-даа кириди.

Шынап-ла, эр кижилер амыдыралда дыка хөй, берге айтырыгларга таваржып турар болгай. Экономиктиг болгаш социал бергедээшкиннер, арагалаашкын болгаш наркоманияны күштелдирип турар таарымча чок байдал, өг-бүлениң нарын айтырыглары эр кижини муңчулдуруп турар. Ынчангаш адаларның, эр кижиниң сүлдезин бедидери — эң чугула айтырыг. Кожуун, суму бүрүзүнге адалар комитеттерин тургузуп, оларның ажылын идепкейжидери чугула.

Болат-оол ХОМУШКУ, хоочун башкы, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы.

Өвүр кожун.

ЭКИ АМЫДЫРАЛ ДЭЭШ.

Сүзүк-сүлде-биле чергелештир эр кижил үзел-бодалын чаа байдалга дүүштүр хевир угаан-бодал, сагыш-сеткилди өндүр, делгем тары аажок чугула дээрзи билдингир.

Бирги ээлчегде, өг-бүлениң ээзи эр кижилерни ажил-агыйже кирип, чээлилерни болгаш өске-даа чингелделерни эр улуска бээр болза эки. Хурал-суглаага эр кижиге сөс берип, оларның саналалын кичээлгейлиг өөренип көрүп, өг-бүлезинге болгаш ниитилелге-даа эр кижиге кылдыр бодун толептиг алдынарын чедип алыры чоптуг болур.

Төрөл бөлүк өг-бүлелер чыгылып алгаш, эр кижилерин бот-боттарынга таныштырып, арай будалып чоруурларга моральдыг, материалдыг дузаны көргүссек кандыг ирги? Кижиге көрүп чоруурга, аймактар байырлалдары, оваа дагылганы, спортчу хемчеглер шайлаашкын-биле эрте бээр апарган. Шак ындыг хемчеглерге эр улустун адын бедик көдүрүп, эр чонга хамааржыр таланы дыңзыдары чугула деп бодаар мен.

Эр улустун сүлдө-сүзүүн көдүрери-биле ол талазы-биле тус черлерге тускай күүсекчи органны

Сонгу балык ажил-агыйының сейнинге балыктаашкынының 48.2 чүүлүн, Бистиң хоойлу-дүрүмнү гевис чок, ынчангаш туга таваржыр-дыр бис. 3-4 чыл иштинде март нарын тургузуп турар. Тыва Республиканың адалар балыктаашкын куттеди үстүнде адааным керилгелер кириерини (бо таварылгада суг балыктарны тудуп, боттар даңзызынче килдизиле) чагааны дрыболовство албан чоругузар болза, эдилгеле болур-дур ийин, мырылгада маргылдаалар бо хүнде тургустун Амгы үеде бис бо дүрүм-биле ажилдап тур бис, ынчангаш ону хажыт бисте чок.

Ол ышкаш автотр хевирлерин суг девиск тургузарга торгаары (суг девискээринин оруктар ТР-ниң автотр даңзызынче килдизиле) ооң база хөйү-биле чугаала бис. Амдызында бо Хандагайты чангыс-даа кижиге онаашпаан, чүгле тайылдыр чоруттунуп турар хөлдөргө, оон дожуну автомашина кирип болурун чангалза-даа хамааты таарзынмаан сеткилин янзы-бүрү албан черлерни билдире кириерини билдире харын-даа бисти алды. Чагытай холду чонга хажыт чугаалап үнүп турар. Ынчангаш бистиң ажилымыс хоойлу, кандыг-даа байдыг күүседир бистиң хөйү-биле чугаалап.

— Айтырыгларга кижилер бергениңер дээш четтир

Алдын-кыс КО

ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, Куран арбанның хөйү-биле эгелээшкиниң даргазы. Тес-Хем кожун.

Социал адырда

БУЯННЫГ АЖЫЛЫ-БИЛЕ

Бай-Тайга кожууннуң Ие-чашка дуза чедирер төптүн ажыл-ижи кидин түлүк. Ниитизи-биле ында 29 ажылчын быжыг найыралдыг, кызымаккай ажылдап турарлар.

Социал төптүн кол-ла угла-шкыны — янзы-бүрү чылда-биле амыдыралда берге бай-таваарышкан кижилерни ки-ге аяп, дуза-деткимчени куузер. Кожууннуң сумулары-социал ажылдакчылары ко-жунуң эмнелгезиниң херээжен-эмчилери-биле харылзаалыг кылдап турарлар.

Ие-чашка дуза чедирер төптүн директору Чодураа Комбуевна бе коллективин кызымаккай турар, олар кожуун иш-ке мөөрейлерге, янзы-бүрү делерге идепкейлиг киржи-п турар. Чылдың-на сумуларның социал ажылдакчыларының кылган ажылын отчедун дыңнап, түннөп турар. Шунту аныяк специалистер

чогаадыкчы езу-биле ажылдап турар: Кызыл-Даг сумузуунуң Галина Бичиевна Хавакчап, Эр-Хавактан Байлак Хертековна Бопар-оол, Хемчиктен Ханды Вячеславовна Куулар, Шуйдан Марьяна Александровна Байыр, Кара-Холден Наталья Социаловна Түлүш, Бай-Талдан Анай-Хаак Николаевна Маадыр-оол база Тээлиде социал ажылда үр үеде ажылдап келген Ольга Маадыр-ооловна Иргит.

Төпте шунту 50 уруглар турар. Хүндүскү салбырда — 25, арткан 25 уруг бо буянның «уяда» чурттап турарлар. Уруглар-биле ажылдап турар кижизидикчи башкы Саяна Бадарчиевна Иргит, психолог Айдана Сергеевна Хертек, даара-

ныкчы Алдынай Викторовна Күжү-гет уругларга аңгы бөлгүмнү ажы-дып алган ажылдап, чоннуң ча-гыгларын база хүлээп ап, күүседип турар.

Берге байдалдыг өг-бүлелер, кыдыындан дуза көргүзөр кижизи чок, инвалид, чааскаан арткан кыр-ган кижилерниң документилерин кылдыртып бээринден аңгыда, эм-таны, эм ооттарны, кат-химистер-ни чайгы, күскү үелерде лагерде турар уруглар-биле, кожууннуң хер-рээженнер чөвүлелиниң кежигүн-нери-биле чылдың-на чыып алгаш, назылап кыраан ийикпе азы өкпе аарыг кижилерге дузалажып тур-рлар. Шеригден келген аныяк оолдар-биле болгаш студентилер-биле темалыг кездештерни, спортчу маргылдааларны чылдың-на эрт-тирип, «Өгбелеривистиң езулалда-ры» деп темалыг кездешке аныяк-тарга бурун шагда өгбелеривистиң езу-чаңчылдарын, чер-чуртувустун

төөгүзүн база аныяк оолдарга ачаларының, кырган-ачаларының допчу намдарларын, төөгүзүн тайылбырлап, назылап кыраан, ин-валид арткан кижилерни хүндүлөп, биче сеткилдиг, улугну улуг деп, бичиилерни бичии деп хүндүлээр чорукка кижизидип турар.

Сумуларның социал ажылдак-чылары школаларның социал педагог башкылары, эмчилери, кудумчуларның болгаш агитквар-талдарның даргалары, депутат-тары, культура ажылдакчылары-биле быжыг харылзаалыг ажыл-дап, квартал санында кожуунга от-чедун берип турарлар. Шагаага база Ада-чурт камгалакчыларының хүнүн таваарыштыр буянның «уяның» (Ие-чашка дуза чедирер төптүн) ажылдакчылары улуг хем-чеглерни эрттирери-биле белеткел ажылдарын эки чоруткан. Төптүн шеверлекчи, даараныкчызы улуг назынныгларга, инвалидтерге ча-раш тыва хептерни даарап берип, чылдың-на оларны өөртүп турар. Хөгжүм башкызы Чойгаана Каң-ооловна Саая хомуска, игилге хоо-чуннар аразынга көрүлделерге

белеткенип, холу чемзиг поварлар Аида Биче-ооловна Күжүгет, Белекмаа Дажыевна Салчак тыва чемнер делгелгезин төпте турар уругларның өгбелери — кырган-авалары, кырган-ачалары-биле эрт-тирер планныг. Ада-чурт камгалак-чыларының хүнүн таваарыштыр Алена Хевековна инвалидтер ор-тузунга шашки, шыдыраа маргыл-дааларын кожууннуң Николай Өлзей-оол аттыг Культура бажы-нының ажылдакчылары-биле чыл-дың-на эрттирип турар.

Ие-чашка дуза чедирер төптүн социал ажылдакчызының ажылы, чымыштыг, берге-даа бол, солун. Берге байдалдыг өг-бүлелер-биле, назылап кыраан кижилер-биле, инвалидтер, аарыг улус, аныяктар, студентилер дээш, кыштың соогу, чайның изии дивейн, харылзажып ажылдаарлар. Ынчангаш буянның «уяның» ажылдакчыларына ама-даа кызымаккай ажылдаарын күзеп, чоннуң мурнундан четтирге-нивисти илереттис.

Шенче КУЖААН,
Н.Өлзей-оол аттыг Культура
бажынының ажылдакчызы.

ТЫВА ДЫЛ БАШКЫЛААШКЫНЫ

• Башкы чүгле школага, кичээлге эвес, кажан-даа, каяа-даа башкы болуп артар

Бо чылын төрөөн дылывыстың өөредилгезиниң көгүлдесинге улуг үлүг-хуузу кириген башкы, методист, эртемден Хомушку Саинотович Алдын-оол мугур 90 харлап турар. Хомушку Саинотович тыва чериниң сайзырадыкчыларының бирээзи, чонунуң төлөптиг төлээзи бооп төөгүгө арткан. Оон чонунуң эң кол эртинези — төрөөн дыл эртеминге бүгү назынын бараалгатканы чоргааранчыг.

Хомушку Саинотович көшкүн өг-бүлөгө төрүттүнгөш, кара-кандан ажыл-биле тудуш, бө-тө тыва чоннуң кызымак, биче-кылдыг, топтуг-томаангы аажы-лан бодунга сиңирип ап, өзүп-түрүп турган төөгүлүг, солун-терин караа-биле көрүп, киржи-п ала кижилерниң бирээзи. 1935-жылы Барыш-Хемчик кожууннуң школазынче өөренип киргеш, чедишкенин дооскаш, Кы-зылдың №1 школазынга (ынчан-сет школа дээр турган) өөре-дизин уламчылаан (ол үеде 7-кыс доосканнарны башкылап-кылыга белеткей бээр турган). Педагогика белеткенип эрткен-де кижини 1941 чылда Чадаа-ның 1 чыл школазынче тыва дыл-гааш төөгү башкылаадып чорут-кан. Ынчаар-ла тыва дыл башкы-шкыны Хомушку Саинотовичи-амыдыралының үндезини апар-кан (кады өөренип чораан эштери-с Байыр-оолович Салчак, Хо-мук Сартыевна Саая база-ла-шкы эртемниң билдингир-ээлери болган).

1951 чылда ол Абаканның баш-кы институдун-даа доозуп ап, дип-ломуг тыва дыл болгаш чогаал-ажызы болган, 1953 чылда Ча-даның №1 школазының дирек-тору аларган, 1960 чылдарның эге-де областың башкылар билин-дер институдунга тыва дыл-кылаашкынының талазы-биле-методист болуп ажылдаан, 1961-жылы 2 өөредилге чылында Кызыл-дың педагогика институдунга тыва-болгаш оон методикасын баш-кап, ол угланышкын-биле эр-чадазын камгалап алган. Хо-мук Саинотовичиниң ажыл-удулгазының оруу оон төрөөн-дүгү, ажылынга кайгамчык-дигинин, эгелеп алган чүүлүн-дигине шынарлыг кылдыр чеди-п тура-сорукутуун чугаалап-ар.

1951-1953 чылдарда Тыва

облонога ажылдап турган үезинде областың шунту районнарынга чедип, школаларның ажылы-биле таныжып, башкылар, өөреникчи-лер, ада-иелер-биле ужуражып турган. Ынчан Хомушку Алдын-оол башкы оон мурнунга туруп кел-ген улус өөредилгезиниң баштаар-чегинге азы школага башкылаар-деп ийи оруктуң ийигизин шилип-алган. Удуртукчу үезинде ажы-толдун психологиязын, сагыш-сет-килин эки билирин, органиастыг-айтырыглар талазы-биле ажылдап-шыдаарын көргүскөн. Аңаа чаңгыс-чижек: Кызылдың 2 дугаарлыг-школазының (башкының удуртуп-турган чылдарында) ат-алдары-чугаалап турар.

Башкының эртем ажылдакчы-зының деңгелинче көдүрүлгени-оон бажынынга база үгүлүчү ном-чуттунуп, бижиттинип, билин бе-дидип чораанының бадыткалы. Кылган ажылын-на шынарлыг-кы-лып чорза, алдар-ат боду чедип-кээр дээрзин Хомушку Саинот-ович башкының амыдыралы көр-гүзүп турар. Ол — РСФСР-нин-школаларының алдарлыг башкы-зы» хүндүлүг аттын, Күш-ажылдың-Кызыл Тук, Ленин орденнеринин-эдилекчизи. Кызыл-Мажалыктын-2-дугаар школазын оон ады-биле-адаан.

Башкының аажы-чаңы аажок-оожум, а чугаа-домаа солун, чечен-чораан, хостуг үелерин өг-бүлө-зи-биле ажыктыг эрттирерин бодаар, бажынынга анаа олурбас, кыжын-болза, «Тайга» станциязынче-агаарлаар, чылыг үелер кээрге, Дөгээ дааның хүнээрээнге эът-шиштеп, өрттедип чииринге ынак-чорааннар. Черле тыва эр киж-и болгаш аңнаар, оонге изиг-хан-наанда эр кижиниң ажылын чүгле-боду кылыр. А балыктаар дээнде, ажы-толун эдертип алыр. Чадаа-нага ажылдап чораан чылдарында-хөгжүм оркестринге мандолинага-ойнап турган, сөөлүндө барып, оон-ады «Ховаганнар» деп сурагылыг

уруглар ырызынын сестерин чо-гаатканы дээш «ХХ чүс чылдың-шылгараңгай кижилери» деп үне-лиг номче кирген.

Хомушку Саинотович — өг-бү-лезиниң езулуг ээзи, уругларының-ынак ачазы. Оон: «Киж кызымак,-шынчы, кылган ажылын ара кагбас,-кайнаар-даа озалдап болбас» — деп чагыг-сүмези ийи кызының-амыдыралының дүрүмү болганын-улуг уруу Алла Хомушкеевна Ал-дын-оол чугаалаар. Алла Хомуш-куевна Кызыл хоорай чагыргазы-ның өөредилге департаментизиниң-педагогика психологиязы, эмчи-комиссиясында үр чылдарда үре-түннелдиг логопед башкы бооп-ажылдап чоруур. Ачазы ышкаш-топтуг-бүдүштүг, ажылгыр, киж-изиг аажы-чаңы-биле коллективниң-хүндүткелин чаалап алган. Оон-дунмазы Екатерина Хомушкеевна-Воронеж хоорайда чик үлетпүр-институдун дооскан, бо хүннерде-фабрикада инженер бооп ажыл-дап турар. Хомушку Саинотови-чиниң уругларының уруглары 4: үш-кыс, бир оол. Бир уйнуу Илья база-салгал дамчып, башкы институтун-дооскан. Өскээр чугаалаарга, башкының ажы-төлү ачазының, кырган-ачазының адын сыкпайн,-амыдыралда боттарының төлөптиг-оруун тыва берген.

Хомушку Саинотовичини са-гынмышаан, оон бердинип кылып-чораан ынак ажылы — тыва дыл-башкылаашкыны бөгүн кандыг бай-далда турарын чугаалавас аргавыс-чок. Ол талазы-биле шала четпес-талаарывыска доктааксадым.

Республикавыстың школала-рында өөредип турар хөй-ле эр-темнерниң аразындан төрөөн дыл-болгаш чогаал кичээлдерин ылга-лып турар. Олар анаа-ла кичээлдер

эвес, арткан эртемнерниң утказын-хандыр билип алырының орук-ажыдыкчызы, уругларның чугаа-зының (а ол дээр-ге-ле иштики-делегейиниң) сайзырадыкчызы, амыдыралды билип, сайгарып-өөренириниң айтыкчызы болур. А-тыва дыл башкыларының шиит-пирлөвези айтырыглар бар: үстүн-ден кээп турар дужаал-саавыр-колдуунда Россия негелделеринде-болур, а ол 2 кичээлге хамаарыш-тыр тодаргай, документилер езу-гаар, тускай айтышкыннар бар-чогу, журналга темаларны, онаал-галарны ол 2 кичээлде кандыг дыл-га долдурары билдинмес (хынал-далар орус дылга долдурарын не-геп турар). Класс журналында-тыва дыл, чогаал эртемнерин-сөөлгү арыннарда долдуруп турар-школалар база бар. Киж бодаар-га, чугула эртемнер, даңзы эге-зинге тургу дег. Хоойлу езугаар-тыва дыл күрүнө дылы болгай.

Ол чүүл херек кырында амы-дыралда сагыттынмайн баар тава-рылгаларның чижектерин оон аң-гыда, чарлалдар, байыр чедириниш-киннериниң сөс-домаандан эге-лээш, аныяктарның ырлажып-турар ырыларының сөстөрине-гедир көрүп болур бис. Ону хынап, хайгаарап турар киж-и-даа, албан чери-даа чок. А тыва-чонунуң, төрөөн дылының салымы,-келир үези дээш сагыжы аарып-чоруур улуска аарышкылыг-дыр. Дылывысты, биживисти херекке-албайн турарывыс — улуг-когаралдарга чедеривистиң эгези.

Дараазында амыг үеде башкы-кижиниң ниитилелде туружунга-хамаарыштыр бодалдарым илере-дикседим. Амыдыралдың шыңгы-рааны, оон негелделери киж-илерниң мөзү-шынарын, «чес-хола-зын» шылгап турган ышкаш. А-башкы болуру — каш дакпыр шыл-галда-дыр. Ада-иелерниң кижиз-идилге дугайында билиглериниң-кудузу азы чамдыктарының мыр-най сонуургал чогу бөгүн башкы-кижиге нарын айтырыгларны тур-гузуп турар. Бөгүн башкы болуру-дээр-ге чүгле акша-шалынын-бодоп, кичээлдерин бакка-сокка-эрттирери, янзы-бүрү мөө-рейлерге таныш-көрүш ажылап,-херек кижилерге шын-меге саа-зыннар сунары азы төнмес-батпас-курстарга кандыг-даа сонуургал-чок, чүгле түнел саазын алырын

бодоп, олурары эвес (курстар,-семинарлар боттары база бедик-деңгелге, шынап-ла, ажыктыг,-өөредиглиг, өртээнге дүгжүп-турар турган болза), а чон мурнунга-бодун үлөгерлиг, төлөптиг, езулуг-башкызыг алдынары (үнүнүн-оожум-топтуу-даа, чугаазының-утказы, шынары, хевиниң мерге-жилинге дүүшкээ, дурт-сыны) ону-долгандыр турар кижилерни бо-дандырып, үлөгер-чижек болуп,-хүндүткелди оттурар ужурлуг. Чамдык башкыларның ол чүүл-дерни херекке албазы чонга көс-түп турар. Эң кол чүүл — кичээл-дери-даа, эрттирип турары янзы-бүрү чергелиг хемчеглери-даа-өөреникчилерниң карактарын-чырыдып, сонуургалын кысып-турар бедик деңгелдиг болза, баш-кының ат-алдары көдүрүлүр. Амы-дырал арай дедир чуруктарны-көргүзө бээр-дир: башкыларның-талазындан бодун камгалап, шын-зыдар таваарылгалар тургустунуп-кээрге, алгы-кышкызы-биле эге-лээр, өскени куду көөр, ол-бо сөг-лөөн турар... Башкы киж чүгле-кичээлге, школага башкы эвес, каяа-даа, кажан-даа башкы болуп-артар-ла болгай.

Башкы кижиниң төрөөн уруг-лары ышкаш сеткилинге чоок,-ынак кижилери — өөреникчилери. Олар чаш курзукпайларны бодунга-хүлээнип алгаш, улуг чыгыы апар-ган назынынга чедир кады-кожа-чоруур. Амыг үеде хөй өөреник-чилер, доозукчулар: «Мээң баш-кым — чуртталгамның бүгү тала-лары-биле алырга, езулуг Баш-кым» — деп шыдаар бе? Ийе,-шыырак ажылдап чоруур деп са-наттынар, ат-алдарлыг, уругларга-ынак башкылар дыка көвей, а-езулуг Башкы деп атты чүгле-өөреникчилериниң мурнунга эвес,-чон мурнунга бадыткап шыдаан-башкылар оон оранчок эвээш.

Күрүнениң школа талазы-биле-политиказы чаа-чаа негелделери-салып турар болгай. А тыва дыл-болгаш чогаал башкылары бүгү-де-легейде чүгле Тывада болгай, ын-чангаш олар өске башкылардан-онзагай, бот-тускайлаң болуп ылга-лып чораан болза деп күзээр-дир-мен.

Оюнмаа МОНГУШ,
Кызыл хоорай чагыргазының
Өөредилге департаментизи-ниң специализи.

2012 чылдың март 4-те Россия Федерациязының Президентизинин соңгулдаларының үезинде соңгулда бюллетенин долдурарының чуруму

Соңгуур кандидатыңарны шилип алыңар, оон соонда ол кандидаттың дугайында соңгулда бюллетениниң он талазында медээлерни айтыпкан одуругда хана-каракка бир-ле демдектен («у» деп үжүк ышкыш демдектен азы крестиктен) салып калыңар. Соңгулда бюллетенин, оон соңгуулени иштинче кылдыр сыга туткаш, бадылашкын хааржаанче сүптүңар. Шак ындыг арга-биле Силер бодуңарның күзелериниң илередип, бадылаар силер.

Соңгулда бюллетенинге демдекти, Силер аңаа туруңарда оске улустуң олче кирер эргези чок кабинага азы чажыт бадылашкынга дерзэн тускай черге, салыңар.

ТР-ниң Соңгулда комиссиязы.

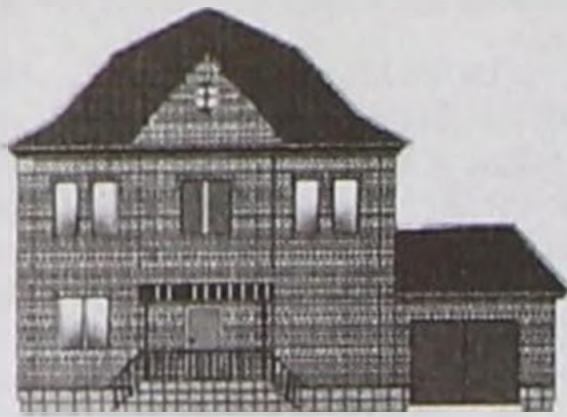
«МОСКОВСКИЙ №1» ЧУРТТАЛГА-ТУДУГ КООПЕРАТИВИ БОЛГАШ ЧИЦГИНЕ ПОДРЯДЧИК «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН

1 болгаш 2 каыттардан тургустунган, долузу-биле чаагай-жыттыңан).

Тудуг кылырының болгаш садып алырының дугайында «Энергострой» КХН-че
8-905-920-41-01, 8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48;

«Московский №1» чурт-талга-тудуг кооперативинче
3-45-00, 8-913-343-70-05
телефоннарже долгап болур.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыңан харыскалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каыт тууйбу бажың	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусааы 2012 ч., 1 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ ВЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр. ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48, 8-905-920-41-01.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

Сүт-Хөл кожуунун
Төлээлекчилер
хуралының 2012 чылдың
февраль 27-де №7
шиитпиринге үндезилеп,
Сүт-Хөл кожуун
чагыргазының дарга-зының
хостуг албан-дужаалыга ажылдаар
күзелдиг хамаатыларга
конкурс эрттирерин
чарлап турар

Сүт-Хөл кожуун чагыргазының хостуг албан-дужаалыңче Россия Федерациязының «муниципалдыг албан дугайында» хоойлузунда тодаргайлааны албан-дужаалга хамаарыштыр тургускан негелделерге дүгжүп турар Россия Федерациязының хамаатызы кордап болур.

Мергежил аайы-биле негел-делерни, конкурс комиссия-зынче дужаар документиленниң даңзызын болгаш конкурсту организаптап эрттиреринин чурумун 2011 чылдың декабрь 30-де үнген №29 (133) «Сүт-Хөл» солунда парлаан «Сүт-Хөл кожуун чагыргазының даргазының хостуг албан-дужаалыңче конкурс эрттиреринин дугайында» бадылааны чурумдан тодаргай билип ап болур.

Конкурс Тыва Республиканың Сүт-Хөл кожуунун Суг-Аксы суурунун Интернациональная кудумчузу, бажың 16 деп адресе Сүт-Хөл кожуунун Төлээлекчилер хуралының ажыл-албан өрээлинге 2012 чылдың март 20-де 10.00 шакта болур.

Конкурс дугайында немелде тайылбыры Сүт-Хөл кожуунун Төлээлекчилер хуралындан ап болур.

Харылзажыр телефон-нар: 8(39445)21-1-98; 8-923-385-23-50; 8-923-267-55-99.

ДЫҢНАДЫГ

Бии-Хем кожуунун чагыргазыңче Россия Федерациязының хамаатызы Эренчин Николаевич Ажыдан Тыва Республика, Бии-Хем кожуун, М-54 Кызыл-Красноярск авто-оруктун 9 км Дөгээ-Ишти деп черде көдээ ажыл-агый ажыл-лалының черлеринден ниити шөлү 5000 дөрбелчин метр чер участогун хууда дузалал ажыл-агыйын чорудары-биле арендага бээрин дилзэн билдиришкин кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо медээни парлаанындан 30 хонук дургузунда бо билдиришкинге хамаарыштыр бижимел билдиришкиннерни Бии-Хем кожуунун чагыргазының чер, өңчү-хөрөңгү харылзааларының болгаш архитектура килдизи хүлээп алыр.

Төрүттүңген хүнүңер-биле!

1964 чылга чедир Германияга шериг албан-хүлээлгезин эр Шеригден келген дораан-на ол почта салбырынга ажылдап

Төрүттүңген хүнүн таварыштыр эргим ачавыска кадыкшылды, узун назынын, ажы-төлүнүн аразыңга чылдарда чоруурун сеткиливистиң ханызындан күзедивис

Ажы-төлүң

Россияның Энергетика болгаш электр ямызының хүндүлел бижииңиң эдилекчизи, болгаш уран чүүлүн хоочуну, хүндүлүг бажы оол Сандан-оолович САТТЫҢ чырык тураскал

Сеткилдерге артып каар сен

Хүүрекке узуп алган
Хүрең-кызыл довуракты
Хааржаанчың кырындыва
Каап турда боданган мен:
Канчап черле мынчап бардың,
Хамык чонуң, эжиң-өөрүң,
Кады кыраан чараш эжин,
Ажы-төлүң чүге кагдың?
Бажам сени сактырымга,
Бажым аарып, хөңнүм дойлуң,
Барган бүгү чуртталгавыс
Барымдаа бооп көстүп келди—
Аныяк чаш бичивистен
хүндүлежиң,

«Кады төрзэн бажашкылар»
атты ээлең,
Кажанда-даа маргышпайың,
Кончуг демниң чордувус чоп!
Ээлдек-бөдүүн,
оюн-баштак чаңың-биле
Эрткен-дүшкен бүгү чонуң
уткуп, үдең,
Эрес-шевер бодуң
туткан бажыңыңны
Өртээл кылдыр хуулдуруптар
чордуң, бажам.

Кезек кижин чоруп турда,
Өскелерин уткуп турдуң.
Төрөл чонга, эшке-өөрге
Бар шааң-биле дуза кадың,
Балдыр эддин кезип бээрин
Белен чорду, күжүр бажам.
Кады чурттап, кады кыраан
Күжүр эжиң Маяаңга
Ханызындан ынак чордуң,
Хамык ажыл кылырда-даа,
Кады хөглөң, ойнаарда-даа,
Кажанда-даа кады чоруур
Кончуг демниң, бир аай силер.
Эжиң-биле кады тургаш,
ырлаптар сен,
Эзим-аарга айлаң-кужу
таалап калың.
«Элдептиңни» ырлап чорааш,

Элдеп кылдыр чоруп
Сагымчың ак, шынчың
Сөглзэн сөзүң—кертки
Азапкан аксың ээлди
Аажок-ла шынчы чор
Алыксавас, чиксесес.
Артык сеткил, хоптак
Алыс бодуң бүдүжүң,
Арыг-шынчы чордуң,
Оожум-топтуг сургаң,
Оюн-баштак, орлан-ж
Ажыл-ишчи чаңың-бил
Ажы-төлүң кижизидиң
чорду

Электрик ажылыңга
Эмин эрттир бердинге
Ырак-кожа суурларын
Чырык чокка тургуспа
Кадыр оруун эртип че
Харыскалган бедик че
Хостуг үе тыптып кээр
Аңнай кааптар чордуң,
Одаң чанын ээнзирет
Оюн-баштак хөөрөң ч
Төрзэн чериң Бора-Ш
Төнчүзүңге чедир ына
Каас-байлак чериң ал
Кайгамчыктың оглу чо
Малчын-арат төрөл чо
Бар шааң-биле дуза ка
Манап ораң оглу чорд
Амы-тының үзүлзе-даа
Амыдырал хевээр ар
Ажы-төлүң, ынак эжиң
Арат чонуң сеткилинге
Артып каар сен, сени у
Сеткилдерге артып кал
Сенээ кым-даа ынак, б
Төрөл чонуң,

эжиң-өөрүң ар
Төөгү болуп артып кал
эргим
Слава МО

Хандагайты суур.

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы
Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының б
Чазак Аппаратының социал-политика эргелелинч начальни
оралакчызы Эрес Коңзайевич Ооржакка оон ачазы

Коңзай Оолакович
ООРЖАКТЫҢ

үргүлчүлелдиг аар аарыгдан мөчээни-биле холбаштыр
кажыыдалын илередип тур.

Эрзин кожуунун чагыргазы болгаш Нарың көдээ суму
Төлээлекчилер хуралы болгаш чагыргазы

Сергей Дандынович
ЛУДУПТУҢ

мөчээни-биле холбаштыр өг-бүлезинге болгаш чоок кижилер
ханы кажыыдалын илередип тур.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

ТУРГУЗУКУЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазак.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редак-
торнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгал-
терия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура,
ооредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09,
очулга — 2-03-87, үлетпур — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама,
Тираж 9030. Чагыт 24. Номерин парлагаче дужааганы: график
езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счет № 301018105000000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш масс
коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаақы Сиб
регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың
14-те эде бүрүткээ.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравчен
Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары ре
кцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары бол
өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар